

SROVNÁNÍ NEJVYŠŠÍHO MRAVNÍHO KRITÉRIA V KŘESŤANSTVÍ A V MARXISMU-LENINISMU

Ing. Bc. David Seifert

Resumé

Ve své práci jsem se snažil analyzovat podstatné rozdíly i styčné plochy mravního učení křesťanství a marxismu-leninismu, jejichž vzájemný vztah byl někdy přirovnáván ke vztahu vody a ohně (slova socialisty Auguste Bebela). Ústřední myšlenkou tohoto úsilí bylo poukázat – právě na základě příbuzných momentů obou pojetí - na nebezpečí špatného pochopení křesťanského totálního nároku na člověka, které může být veliké zvláště v našem historickém, politickém a společenském kontextu. Za osu celého řešení jsem zvolil hledání nejvyššího mravního kritéria obou pojetí. Tato otázka se odehrává - v rámci křesťanství i marxismu-leninismu - v hledání správného poměru osobního svědomí k pozitivně danému mravnímu zákonu. Problematika svědomí vystupuje velmi zřetelně do popředí, protože citlivost na svobodu svědomí (na rozdíl od *zákona a příkázání*) patří v současné společnosti k vůdčím myšlenkám etiky.

Práce má tři části: Nejprve je stručně nastíněna otázka vztahu svědomí a zákona během dějin křesťanské teologie a v pohledu učitelského úřadu církve. V rámci této kapitoly je představena také teologie svědomí Bernharda Häringa. Druhá kapitola se zabývá pojetím tohoto tématu v marxismu-leninismu. V poslední kapitole je na základě srovnání učiněn pokus vyvodit z toho závěry a zodpovědět otázky, které byly položeny v úvodu.

Křesťanské pojetí svědomí je oproti marxistickému samozřejmě postaveno do radikálně odlišné polohy především díky svému transcendentnímu zakotvení. Ovšem zběžným pohledem do dějin teologie vidíme, že někdy je tento transcendentní rozměr zdůrazněn více – svědomí je nazýváno Božím hlasem v nitru člověka (sv. Bonaventura),¹ svatyní, ve které je sám s Bohem (Pius XII.). Jindy se setkáme s opatrnějším hodnocením - ozvěna Božího hlasu (J.H. Newman).² Dále záleží také na tom, jakou míru autonomie jeho úsudků z toho jednotlivé teologické pohledy vyvozují. Zde existuje spektrum názorů: Na jedné straně je svědomí neustále přísně konfrontováno s objektivní mravní normou

---

¹ Srov. JAN PAVEL II.: Encyklika Veritatis splendor, Praha: Zvon, 1994, čl. 58.

² Srov. WEBER Helmut: Všeobecná morální teologie, Praha: Vyšehrad, 1996, 204.

(přirozeného, zjeveného a církevního zákona), na druhé straně je mu na základě jeho původu v Bohu přiznána daleko větší tvůrčí svoboda (viz B. Häring³).

Protože v marxismu-leninismu jsou morálka a také funkce svědomí chápány jako výsledek dějinných ekonomicko-společenských vlivů, které člověka determinují,⁴ není pro marxismus přijatelná myšlenka absolutně platné morálky, která přesahuje hranice jednotlivých společenských tříd. Křesťanský pohled zdůrazňující univerzální mravní zákon, který si udržuje platnost napříč dějinami a kulturami, je interpretován v tomto smyslu jako pouhá snaha vnutit morálku určité třídy ostatním za účelem jejich ovládnutí.⁵

A tak zatímco v křesťanství panuje víceméně důvěra, že svědomí je svébytný aparát, který odhaluje něco podstatného o člověku samém a jeho zaměření k nejvyššímu Dobru, není svědomí v očích marxismu spolehlivé. Protože ale v křesťanství je pravda o člověku neoddelitelná od jeho stvoření a tím od vztahu k Bohu, bližním a spolustvořenému světu, musí být také v subjektivitě jeho svědomí dáno něco podstatně objektivního.⁶

Marxismus však touží po „čisté objektivitě“. Svědomí člověka se proto vztahuje především k odpovědnosti vůči společnosti, od které očekává materiální zabezpečení i naplnění ostatních potřeb.⁷ Z pohledu křesťanské víry to můžeme vyjádřit takto: Člověk, který se zřekl Boha, zůstává jako jednotlivec ve světě obzvlášť bezmocný. Musí hledat novou oporu, dochází postupně k zbožštění kolektivu, který může garantovat fyzické i duchovní přežití. Tento kolektiv (dělnická třída v čele s komunistickou stranou) může podle této představy člověka zachránit před nespravedlnostmi. Proto je třeba sjednotit síly, neuvažovat individualisticky. Osobní přesvědčení nebo osobní systém hodnot může totiž znamenat ohrožení potřebné jednoty kolektivu. Svědomí totiž není dobře kontrolovatelné, a proto nemusí být spolehlivé. To platí dvojnásob o náboženské morálce, kterou marxismus pokládá za systém iracionálně stanovených zásad, jejichž zdůvodnění zcela uniká lidskému rozumu. Proti tomu „vědecký důkaz pravdy“ má osvobodit člověka i společnost od rizika pochybení. Pokud by se svědomí rozhodlo nějak jinak, je stejně evidentní, že neodpovídá pravdě, a proto je samo posouzení dobra a zla vyňato z jeho kompetence. Vysvítá zde neochota podstupovat ještě po trpkých dějinných zkušenostech riziko zneužití svobody. Převaha objektivního zákona je tedy nabíledni. Těžiště je

---

³ Srov. HÄRING Bernhard: *Frei in Christus*, sv. 1, Freiburg im Breisgau: Verlag Herder, ³1979, 225-296.

⁴ Srov. LENIN Vladimír Iljič: *Co dělat?*, Praha: Svoboda, ²1978, 202.

⁵ Srov. MARX Karel, ENGELS Bedřich: *O Feuerbachovi*, Praha: Svoboda, 1974, 131.

⁶ Srov. 2. vatikánský koncil, *Gaudium et spes*, čl. 16.

⁷ Srov. JOVČUK M[ichail] T[rifonovič]: *Leninismus a filozofické problémy současnosti*, Praha: [b.n.], 1972, 552–553, in: SOBOTKA Ladislav M[...]: *Morálka, člověk a společnost*, Praha: SPN, 1982, 14–15; Srov. MARX Karel: *Myšlenky o státu a revoluci*, Praha: Mladá fronta, 1971, 87.

na vědě. Svědomí má nastoupit až teprve v okamžiku, kdy má pomoci uskutečňovat poznanou pravdu v praxi. Takový postoj se ovšem prakticky objevoval také v rámci křesťanství.

A tak tedy i to, co by mělo spadat do okruhu „tajemství“ lidské osoby, co by mělo být intimním prostorem, kde může být člověk sám s Bohem, je „znárodněno“ ve prospěch společenské prosperity. Ale lidská osoba, stvořená k obrazu společenství Otce, Syna a Ducha svatého a povolána ke vztahu k Bohu a k bližním, nepocituje ve vztahu vůči neosobní ideji kolektivu tak silný a bytostně oslovující etický závazek. Degradace morálky a částečně i hospodářský neúspěch socialistických států o tom svědčí. Zatímco na „lidství“ člověka jsou kladeny vysoké nároky (obětavost, svědomitost v práci, trpělivost, nezištnost aj.), chybí zde vnitřní „dotace“, která by byla úměrná lidskému a personálně-vztahovému rozměru. Vztah nemůže být zastoupen ani ušlechtilým ideálem. Marxistická nauka šla tedy cestou nepřiměřené objektivizace a „znárodnění“ svědomí a mravnosti, a tak se nechtěně místo k emancipaci člověka a k uskutečnění ráje na zemi propracovala hluboko před středověké spojení trůnu a oltáře. Vydala se opačným směrem než ostatní novověké společenské systémy, ve kterých se stále více prosazovalo oddělování morálky a práva. Představa jejich spojení v rámci politického programu je v marxismu možná díky nerealisticky optimistickému pohledu na člověka. V křesťanském pohledu člověk ještě zápasí pod tíhou svých hříchů a nedokonalostí, toto spojení je vyhrazeno eschatologické budoucnosti.⁸ Marxismus o toto sjednocení, jak víme, usiloval, a to se zřetelnou tendencí ke zvýhodnění práv společnosti před morálkou jednotlivce. To muselo nutně vést k násilí.

Marxismus si předsevzal osvobodit člověka od všeho, co brání jeho pravému určení – lidsky důstojnému svobodnému životu v rozumně plánované spravedlivé společnosti – ale v důsledcích jej uvrhl do ještě větší nesvobody: Podařilo se totiž osvobodit člověka od některých důsledků lidské svobody, ovšem to nemohlo jít jinak než za cenu ještě větší nesvobody.⁹

Na základě takto nastíněné situace se někdo může ptát, jestli je vůbec možné vést mezi křesťanstvím a marxismem nějaký dialog. Někdo jiný by naopak mohl vidět až nebezpečně shodné momenty. S oběma otázkami bylo třeba se vyrovnat.

Jedním z nejdůležitějších styčných bodů ve společném dialogu by mohlo být zdůraznění společenského charakteru lidské mravnosti. Křesťanskému pojetí je

---

⁸ Srov. KAFKA G[...] E[...], MATZ U[...]: Zur Kritik der Politischen Theologie, [b.m.]: [b.n.], 1973, 18n., in: RATZINGER Joseph: Eschatologie – smrt a věčný život, Brno: Barrister&Principal, 1996, 40.

⁹ Srov. MARX, Myšlenky o státu a revoluci, 20; Srov. JAN PAVEL II.: Encyklika Centesimus annus, Praha: Zvon, 1991, čl.12.

marxistickou filozofií vyčítán individualismus, který chce pouze nějak ospravedlnit jednání před svým svědomím, a to především proto, abych *já* dosáhl spásy. Tento motiv v křesťanském jednání je pranýřován jako nedostatek odpovědnosti za celek společnosti. Je nutné si přiznat, že takový druh individualismu na cestě duchovního života a také v kontextu dosažení konečné spásy skutečně v dějinách existoval a ještě mnohdy přežívá. Je ale cizorodým prvkem, ryzí křesťanská víra (včetně svých židovských kořenů) nabízí spíš perspektivu společenství. Tento akcent křesťanské víry není možné přehlížet. Nejedná se přitom jen o téma církve samotné, jde také o zdůraznění pouta s celou lidskou rodinou a o odpovědnost křesťanů za tento svět a jeho problémy (srov. *Gaudium et spes*). V křesťanském pohledu je svědomí („con“-„scientia“) vlastně jasné vědomí o tom, že moje lidské bytí je zde vždy bytím „s“ Bohem a „s“ druhými lidmi.¹⁰ S touto vztažností a vzájemností je třeba stále počítat, protože je základem křesťanské mravnosti. Nestarat se o svobodu a důstojnost druhých v důsledku znamená nikdy nedospět k pravdivému poznání a uznání vlastní svobody a důstojnosti.

V marxistickém pojetí je svědomí také záležitostí společenství, ve kterém člověk žije, rodiny, kolektivu na pracovišti, celé společnosti. S tím však souvisí otázka role společnosti a výchovy v procesu formace (i křesťanského) svědomí. To opět souvisí s nesnadným vztahem svědomí a pozitivního zákona. Obecně lze říci, že marxismus i křesťanství v napětí mezi svědomím a zákonem víceméně upřednostňují objektivní pravdu. Tato společná perspektiva je dána pojetím svobody a jejího vztahu k pravdě, které na obou stranách vykazuje podobné rysy. V marxismu je svoboda chápána jako „poznaná nutnost“.¹¹ Člověk jedná teprve tehdy svobodně, pokud své jednání rozumně uzpůsobí poznáním historicky nutným zákonům společenského vývoje. Jde o postoj, ve kterém poznanou nutnost (vítězství komunismu) svobodně učiním svým osobním přáním. To je považováno za vrchol mravního jednání.

Avšak svobodně se zaměřit na poznané dobro – to koresponduje také s vrcholem křesťanské mravnosti. Výroky magisteria chtějí naznačit osvobozující rys otevřenosti individuálního svědomí vnějšmu zákonu a objektivní pravdě (srov. instrukce *Donum veritatis*¹²). Tedy je třeba *přinést člověku pravdu v zájmu jeho vlastního určení k opravdové svobodě*. V souvislosti s tímto poznáním, které je společné marxismu i křesťanství, může ale dojít k tragickému nepochopení křesťanského nároku na člověka. Je to citlivé téma zvláště v našem prostředí. V tomto nároku objektivní pravdy je pro

¹⁰ Srov. HÄRING: *Frei in Christus*, 226.

¹¹ Srov. LENIN Vladimír Iljič: *Materialismus a empiriokriticismus*, Praha: Svoboda, ⁴1975, 198-199/.

¹² Srov. KONGRAGACE PRO NAUKU VÍRY: *Instrukce Donum veritatis – O církevním povolání teologa*, Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 1999, Úvod, čl. 1, 2.

mnoho našich současníků kámen úrazu a právě toto její sepletí se skutečnou svobodou jim není vždy srozumitelné. A proto je v této otázce třeba mít na paměti nebezpečí podezírání křesťanství z toho, že je totalitní ideologií.

Je proto třeba ukázat, že křesťanská víra nijak nepřehlíží delikátnost vztahu mezi objektivním mravním zákonem a osobním přesvědčením svědomí. Nechce jej nepřipustně zjednodušovat tím, že by si pravdu chtěla dát pod mikroskop, jak tomu mělo být v případě „vědeckého důkazu pravdy“. Pro vztah pravdy k Bohu, který je *Pravda* (srov. Jan 14,6; Ž 119,142), není možné přehlédnout osobní rozměr pravdy. Pro tento osobní rozměr není možné pravdu zcela proniknout nějakým „laboratorním“ a čistě objektivním vědeckým důkazem pravdy, ale je nutno vstoupit do vztahu, který člověka přesahuje. V tomto smyslu je plné poznání pravdy v křesťanství možné vlastně jen „subjektivně“ (ve vztahu). Úcta ke svobodě svědomí tedy musí být zachována.¹³

Protože však je tento subjektivní vztah zaměřen k Bohu, který je také „objektivní pravdou“ *par excellence*, tak se zdá, že ono napětí mezi požadavkem svědomí a pozitivním (objektivním) zákonem, které provází celé dějiny teologie, je pro křesťanství něčím podstatným.¹⁴ Toto nezbytné a plodné napětí ovšem vylučuje jakékoli znásilnění svědomí, jak jej známe z totalitních režimů.

K takto komplexně vnímanému pojetí křesťanské mravnosti (v jeho rozpětí od svědomí k zákonu) přistupuje ještě rozměr dynamický, diachronní. Ten je obsažen v principu postupného růstu,¹⁵ který bere ohled na dějinný rozměr lidské svobody a umožňuje tak postupné dorůstání člověka k plné realizaci (objektivní stránka) a k plnému vnitřnímu osvojení (subjektivní stránka) určité hodnoty. Tento princip, který odpovídá dějinám spásy, může být při zachování úcty k pravdě velkým oceněním pro svobodu a svědomí konkrétního člověka. Marxismus, přes svůj zájem o „dějinnost“, se v otázkách individuální mravnosti tohoto principu nechopil. S tím souvisí porozumění pro „vnitřní pravdivost“ a integritu lidské bytosti, která, jakožto hodnota často deklarované marxistické snaze o humanitu uniká. Zachovat právo na tuto osobní integritu je nutné k realizaci lidské důstojnosti. Vnitřní rozpad přesvědčení a jednání je právě charakteristický pro špatné svědomí.¹⁶

S tím dále souvisí možnost, pro kterou marxismus na základě svých principů nemůže mít příliš pochopení: Přiznání důstojnosti mylnému svědomí. Je-li nevědomost nepřekonatelná, pak zlý čin, kterého se takto smýšlející osoba dopustila, jí nemůže být

¹³ Srov. 2. vatikánský koncil, *Dignitatis humanae*, čl. 3.

¹⁴ Srov. Katechismus katolické církve, Praha: Zvon, 1995, čl. 1778.

¹⁵ Srov. JAN PAVEL II.: Apoštolská adhortace *Familiaris consortio*, Praha: Zvon, 1996, čl. 34.

¹⁶ Srov. ANZENBACHER Arno: Úvod do etiky, Praha: Zvon, 1994, 97.

přičítán.¹⁷ Díky pojetí svědomí, které má svůj transcendentní původ a cíl (srov. například Häringovo pojetí, kde svědomí má dialogický charakter „Wort – antwort“, a to díky faktu stvoření člověka skrze božské tvůrčí Slovo – Ježíše Krista), a proto i ve své subjektivitě je nějak objektivní, je možné, aby svoboda svědomí byla v křesťanství „zachráněna“, i když si absolutní pravda zachovává platnost a nárok na svobodu člověka. Proto se křesťanství může odvážit toho, před čím má marxismus obavy: Důvěry v sjednocení silou osobního svědomí u lidí všech kultur a v „samovolné“ prosazení se objektivního zákona díky jejich věrnosti vůči vlastnímu svědomí.¹⁸

Pokud má něco vést člověka k oběti pro dobro, které stojí mimo něj (ideál budoucí spravedlivější společnosti), a z kterého sám nebude mít žádný materiální prospěch, musí se mlčky předpokládat skutečnost, která nezávisí pouze na „materiální základně“. Bude se jednat jistě o komplexnější motivaci. S teorií o vzniku svědomí jako pouhého „pudu materiální a sociální sebezáchovy“ jedince ve společnosti tady asi vystačit nelze. Marxismus si nakonec uvědomuje, že dosažení lidských hodnot (o které v podstatě marxismu především jde¹⁹) nelze dosáhnout jinak než zevnitř. Svědomí člověka nelze obejít. Proto je v marxismu přes veškeré vyzdvihování prvotního významu vnějších podmínek takový tlak na vnitřní orientaci člověka, který vede až k nesvobodě svědomí v totalitních režimech.

Z toho, co bylo naznačeno, snad již může vysvitnout celá hloubka a závažnost rozdílných pozic křesťanské víry a marxismu-leninismu, a to i přes zdánlivou podobnost některých rysů. Tím je také dáno, jakým směrem se má ubírat hlásání radostné zvěsti i dialog s dnešní „kulturou“, která se zaměřuje na svobodu svědomí, lidská práva a je citlivá na náznaky totalitarismu. Ukázalo se, že jednostranné zdůraznění rozumu, neúprosně objektivní pojetí mravních norem, neuznání samostatnosti a transcendentního zakotvení svědomí je nebezpečné. Ale podobně nebezpečná je také cesta opačná. Nekritické okouzlení subjektivní svobodou svědomí také neodpovídá složitosti a komplexnosti lidské osoby. Ovšem toto komplexní pojetí lidské důstojnosti je náročné. Je to úkol tvůrčího zvládnutí určitého napětí mezi objektivní mravní normou a hlasem svědomí, požadavek integrity vůle, rozumu a citů. Zvládnutí tohoto úkolu probíhá v čase, je dynamické, což vyžaduje každodenní úsilí o obrácení v křesťanském slova smyslu. Můžeme to chápat jako onu úzkou bránu, která ale vede do života (srov. Mt 7,13-14). Odklon na jednu či druhou stranu nás nepřekvapí, neboť tyto cesty jsou snazší.

---

¹⁷ Srov. KKC, čl. 1793; Srov. *Gaudium et spes*, čl. 16.

¹⁸ Srov. *Gaudium et spes*, čl. 16, 43; Srov. HÄRING: *Frei in Christus*, 282.

¹⁹ Srov. BOCHEŇSKI Józef Maria: *Marxismus-leninismus, věda nebo víra*, Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 1994, 24-26.

Sklouznout k totalitní morálce nebo se ztratit v nic neříkajícím subjektivismu je velmi jednoduché, a tak toto nebezpečí bude asi vždy přítomné.